

FEKETE SÁNDOR

Az ötödik pecsét, mint etikai irányregény

I. Bevezetés

Sánta Ferenc az 1945 utáni magyar prózairodalom egyik legjelentősebb és legérdekesebb képviselője. Bár kiadott műveinek száma viszonylag csekély, ismertségük és népszerűségük annál nagyobb. A realista cselekményírás mögé általában nagyon mély filozófiai mondanivalót rejt, és ez bizonyos ellentmondásossághoz is vezet. Szinte mindig a szegény, szenvedő nép világát elemzi, szembenállását az elnyomó hatalommal; a nyomort és éhezést tűrő, folyton az erősebbek kegyetlenkedését elviselni kényszerülő embereket, akik igyekeznek a romlott világban is megőrizni erkölcsi tisztaságukat. Tragikumuk is részben innen ered: a nép ugyanis feleslegesen küzd a sorsa ellen, a jólétért, a társadalmi igazságért, ezek az eszményi célok a valóságban egyelőre megvalósíthatatlanok. Az összes ismert társadalom természeténél fogva rossz volt, mert az emberek életét képtelenség úgy kézben tartani, hogy boldogok legyenek. (Legalábbis az eddigi kísérletek ezt mutatják.)

Sánta Ferencnél a társadalom elvont valósága kerül összeütközésbe az egyén gyakorlati valóságával – az ellentét kibékíthetetlen, az egyén mindig alulmarad a küzdelemben. Különösen intenzíven foglalkoztatja őt a fasizmus embertelensége, aminek rettenetességét – részben saját tapasztalatairól írva – nagyon sok művében ábrázolja megrázóan, így *Az ötödik pecsét*ben is. Számára a fasizmus a létező legrosszabb dolog, a társadalmak közül a legmegvetendőbb. De nem sokkal jobb nála a második világháború előtti félfudális rendszer sem, és Sánta a szocializmust sem tartja megfelelőnek. Bár nincs amit jobban szeretne, mint a számára annyira fontos emberek közötti egyenlőség, mégis felismeri az eszményi rendszer és annak megvalósulása közötti szakadékot. Határozottan visszautasítja a fanatizmust, bármilyen „előjelű” is legyen az.

Dolgozatomban etikai irányregényként aposztrofálom Sánta művét. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy itt a fogalomnak nem a hagyományos megnevezését tartom szem előtt. Az író nem tűz ki valamilyen közvetlen politikai-társadalmi célt maga elé regénye megírásakor. Sőt, határozott állásfoglalás, agitatív szándék, politikai elkötelezettség sem jellemzi. Mégis, vallom és hiszem, hogy *Az ötödik pecsét* etikai irányregény, s dolgozatomban több érvet is felvonultatok állításom védelmében. Előljáróban néhány elgondolkodtató adat: nem lehet figyelmen kívül hagynunk a regényre megfellebbezhetetlenül jellemző társadalmi látásmódot, továbbá azt a tényt sem, hogy Sánta a lelkiismeret mellett áll ki döntéseink meghozatalának eredőjeként, s olyan viselkedésmoделlekkel látja el az olvasót, amelyek ugyan nem lehetnek mintaértékűek, ám mindenképpen továbbgondolkodásra (s ezzel együtt döntésre), állásfoglalásra késztetnek.

Az ötödik pecsét történelmi háttere nehezen vitatható. A regény fő mondanivalója egy „korántsem véletlen helyzetben” fogalmazódik meg, az üzenet mögötti „díszlétként” a fasizmus magyarországi végnapjai állnak. A legfontosabb esszencia pedig nem más, mint Gyurica példázata, s ennek következményei az elmélet és a gyakorlat síkján. Rendkívül érdekes hármasságnak lehetünk tanúi ennek kapcsán a műben: az említett történet ugyanis nem csupán fikció, hanem több szempontból parabolának is minősíthető, s ráadásul ezen kettősség valóságra vonatkozása a harmadik pillér.

A regényben tudatosan végigvonul a fikció- (a valóságban nem létező helyzet feltevése, amely azonban a valóság pontosabb megismeréséhez vezethet) és a parabola (példázat, példabeszéd; erkölcsi célzatú jelképes tanító elbeszélés)-jelleg dualitása, egymásra hatása, sőt, véleményem szerint kölcsönösen kiegészítik egymást. A konkrét történelmi helyzetbe ágyazva teszi fel Sánta-Gyurica a kérdést: mit tegyünk, mit tehetünk a pokol küszöbén? Van-e értelme az áldozatnak? Egyáltalán, lehet-e mérle-

gelni egy erkölcsi dilemmát felvető helyzetben? S hozhatunk-e ilyenkor jó, illetve helyes döntést? Vagy csak a klasszikus rossz vagy rosszabb lehetősége marad...?

II. A regény címének és mottójának értelmezése

Az *ötödik pecsét* címének ihletője a bibliai János Jelenések Könyve, azon belül is a pecsétek feltöréséről szóló rész (Jel. K. 6. 9. 10. 11.). A párhuzam a regénnyel nyilvánvaló. Béla kolléga, Király és Kovács mind saját hitükért halnak meg, azért, ami szerintük helyes és megfelel őszinte meggyőződésüknek, a humanizmus alapvető, megfellebbezhetetlen normáinak. Meddig lesz ez így, meddig lehet úrrá a rossz a jón, a tisztességesen a tisztességtelen, az emberségesen az embertelen? Az *ötödik pecsét* ben az igazi kérdés éppen az, hogy mi képviseli a felsőbb erkölcsi törvényt a modern világban, ahol „isten meghalt” és „minden egész eltörött”?

Erről szól a regény mottója is: az új istent, az objektív erkölcsi rend széthullása utáni etika új, szubjektív viszonyítási pontját Sánta Ferenc az emberi lelkiismeretben találja meg. Az „ismeretlen isten” többszörösen is az: képtelenek vagyunk szavakba foglalva megmagyarázni lelkiismeretünk parancsát, és gyakran nem is tudatosítjuk, hogy ez a belső erkölcsi szabályozó erő valójában a lelkiismeret. De ez Sánta szerint nem is fontos, a fő az, hogy az ember jót cselekedjen, attól függetlenül, hogy a szocialista eszmék vagy a keresztény hit szellemében teszi ezt. Másrészt nem lesz attól helyes az aljas, önző magatartás, ha szép szavak mögé rejtik alávalóságát. Így nincs is minőségi különbség például Gyurica és a hívó Kovács cselekvése között, de a másik oldalon az ember jóságát prófétai hittel valló Keszei és az ember undorító féreg voltáról beszélő civilruhás nyilasé között sincs.

Az ismeretlen isten: az ember. Filozofikusabban fogalmazva: az emberi lényeg. Sánta hite szerint az emberi lényegtől idegen minden, ami embertelen, s így az erkölcsi rossz is. Az emberi lényeg az erkölcsi jó megvalósítására tör. S mivel az emberiség története az emberi lényeg mind teljesebb kibontásának folyamata, joggal mondhatja Sánta, hogy a rossz győzelme csak átmeneti érvényű lehet. A rosszat legfeljebb eltűri az ember, nagyon sokszor kénytelen elviselni, de kiirtani a rossz sem tudja az emberből a jónak a tudatát. Az ember nem születik a jó és a rossz ismeretének képességével, de a neveléssel, és csakis azzal elérhető, hogy különbséget tudjon tenni közöttük.

Az „ismeretlenségnek” még további jelentései is megtalálhatók a regényben. Egyrészt saját magunk nem ismerése: az asztaltársaság tagjai, amikor a példázatról gondolkoznak, teljesen ellenkező döntésre – a szenvedés elutasítására – jutnak, mint a regény végén, a valóságban, kész tények elé állítva. Másrészt a mások nem ismerése: Gyuricát mindenki gyávának látja, pedig a döntésének hátterét jobban „ismerő” olvasó szemében bizonyára nem az.

III. „Példázat a példázat ellen”

Sánta Ferenc regényének egyik leglényegesebb kérdése: mit választhat és mit válasszon az ember a Gyurica által felvetett szituációban. Legyen Tomoceanszkakati, akinek nincs lelkiismerete, és így nem is bántja semmi, vagy Gyugyu, akinek egész élete csupa szenvedés. A kérdés csak látszólag az, a rá adható válasz nyilván csak a zsarnok szerepének választása lehet, ha tényleg őszintén dönt az ember, és önmagát sem csapja be. Valami viszont nincs rendjén ezzel a példázattal, és ezt a szereplők is észreveszik – Keszei kivételével: a választási lehetőség irreális, a valóságban nem létező emberi személyiségeket és szerepeket tetelez fel. Tehát olyan emberek, mint amilyenek a példázatban szerepelnek, nem léteznek.

A példázat a keretein belül is kizár egy dolgot, amire Keszei talál rá a látomásában: a társadalom megváltoztatásának, megjavításának lehetőségét az elnyomottaktól kiinduló forradalommal. Van még egy gond Tomoceanszkakati viselkedésével: nem lenne szabad úgy viselkednie, ahogy viselkedik. Nem lehetséges, amit Gyurica állít Tomoceanszkakatiról: „nyugodtan élte le az életét, mert mindazt, amit tett, kora

helyénvalónak ítélte, rendbenvalónak tartotta, mint jogot, ami Tomoceuszkakatitit megilleti.”¹ Azért, mert a „kor erkölcsse” miatt cselekszik az ember aljasságot, ő még tudja, hogy helytelen a magatartása, és köteles változtatni rajta. Ha ezt nem teszi, akkor a korerkölcsekre való hivatkozás sem menti fel őt a bűn alól.

Mit akar mondani Gyurica ezzel a példázattal? Mint minden parabola, ez is sokféleképpen, az értelmező egyéniségétől és helyzetétől függően értelmezhető. Gyurica azért mondja el a többieknek a történetet, hogy azok gondoljanak bele saját helyzetükbe, kényszerüljenek állást foglalni a példázatban felvetett erkölcsi kérdésekben, és ismerjék fel passzivitásuk, gyávaságuk helytelenségét. Lucs-Lucs szigete azért annyira kegyetlen, mert az ott élők – mind a zsarnok, mind a rabszolga – fenntartás nélkül elfogadják helyzetüket, ugyanolyan passzívan, mint ahogyan Kovácsék törődnek bele a saját koruk erkölcsse által meghatározott szerepükbe. Ha rájönnek arra, hogy a példázatra válaszként saját felfogásuk szerint csak a zsarnokság mellett szabad dönteniük – amit viszont ők maguk elítélnék –, akkor talán rájönnek, hogy tenniük kell világuk embertelensége ellen, ki kell lépniük a teljes passzivitásból, az engedelmességből. Kovács mester és a többiek idáig már nem jutnak el, túlságosan megszokták helyzetüket ahhoz, hogy felismerjék erkölcstelenségét. Gyurica ezt már rég megtette, üldözött zsidó gyermekeket fogadott be magához, és ezzel tevékenyen szembefordult a fasiszták zsarnokságával. Keszei éppen az ellenkező pólust képviseli. Ő felismeri a példázat korlátait, a változás szükségességét – a valóságban viszont kiszolgálja a zsarnokokat és galád módon elárulja Gyuricáékat, mert sérelem esett rajta. Hogyan viselkednek a szereplők a valóságban? Keszei és Gyurica magatartását az imént már értékeltük, most már csak az van hátra, hogy a másik három hőst vizsgáljuk meg, akik mind a parabola kapcsán (Tomoceuszkakatiti mellett), mind a nyilas pártházban (a gerinctelenséget elutasítva) egyformán döntöttek.

Gondolataikban nem tudták vállalni a szolga sorsát és inkább megalkudtak magukkal, amikor viszont komolyra fordult a dolog, és bizonyosságot kellett tenniük erkölcsiségükről, még közülük a leggyengébb jellem, Király úr is kész volt szembenézni a halállal. Az elmélet és a gyakorlat kettősségére a regény olvasójának kell megtalálnia a magyarázatot, ha helyesen akarja értelmezni a történetet. A Gyurica-feladta kérdésre először, az elvont-elméleti helyzetben valamennyi szereplő rosszul válaszolt. Keszei, aki a rabszolgát választotta, másnap feljelenti a társait. A három iparos a zsarnoki lét mellett dönt, de harmadnap mégsem képesek a haldokló kommunista bántalmazására. A konkrét helyzet tehát az ember igazi énjét mutatja meg. Aki az elvont etikai vitában hősnak mutatkozna, az aljas lesz, aki pedig ott gyáva volt, az a valóságban mégis hős.

Az *ötödik pecsét* asztaltársasága mindvégig a „*hogyan kell élni?*” kérdésére keresi a választ. A példázat csak két lehetőséget ismert, s Gyurica kivételével kezdetben ők maguk is elfogadják, hogy csak ennyi lehetőség van. De a regény maga nem egyszerűen parabola. Itt a tulajdonképpeni parabola egy olyan konkrét életviszonyokba ágyazott realiztikus történetbe épült be, amely a parabola ambivalenciájánál sokkal gazdagabb, s más-más reagálási lehetőségeket mutat be. Sánta azt ábrázolta, hogy milyen hatást tesz egy közösségre egy parabolikus történet. S a regényegész összefüggéseiben nyilvánvalóvá válik, hogy maga a parabola itt nem is tart igényt arra, hogy az élet egészének kifejezőjeként értelmezzük.

Az *ötödik pecsét*, és benne a sziget-példázat: anti-parabola. Jelképes történet, amely metaforikus-allegorikus eszközökkel illusztrál egy bizonyos eszmét, elvont erkölcsi tanítást, de végül azt bizonyítja be az olvasónak, hogy ez a fajta elvont parabolikus gondolkodás helytelen, nem alkalmas valódi következtetések megállapítására, és csak félrevezeti a gondolkodót. Absztrakt etikai rendszert ne próbáljunk alkotni, mondja az író, hanem inkább arra törekedjünk, hogy egyedül szubjektu-

¹ SÁNTA FERENC: Az ötödik pecsét. Bp., 1974. (továbbiakban: SÁNTA, 1974.) 103. p.

munk erkölcsi parancsolatának, lelkiismeretünknek engedelmeskedjünk döntése-ink hozatalában.

IV. A fanatizmus kritikája a regényben

Keszei, a fényképész talán a legalattomosabb a negatív szereplők közül. Megszállottan hisz egy elvont eszmében és saját tökéletességében. Fanatikus, márpedig az író szerint a fanatizmus a legnagyobb bűn. „Útját kell állni a rögeszméseknek, [...] nevétségessé, hitelvesztetté kell tenni őket, ki kell húzni a lábuk alól a talajt, le kell járítani a fanatikusok, a megveszekedettek ocsmány, korcs, beteg logikáját.”² – vallja, és Keszei személyében példát is hoz rá a regényben. A fényképész csak saját igazságát hajlandó látni, saját koncepcióját véli mindenhatónak, így lábbal tiporja az elemi erkölcsi normákat. Maga alkotta elvei közül az a legfontosabb, hogy ő a tökéletes ember megszemélyesítője. Keszei látomását olvasva biztosan felmerül az olvasóban a párhuzam Nietzsche művével, az *Im-igyen szóla Zarathustrával*.

Gyugyu, az alázatos rabszolga „emberfeletti emberré” lényegül át, és a nyomorék fényképész többi mondatából is mintha Zarathustra gondolatait hallhatnánk ki: „Az kérdezi, egyre kérdezi és nem fárad belé: ‘miképen tartja meg magát az ember a legjobban, legtovább, legkellemesebben?’ S ezzel – válnak ők a ma uraivá. A ma ez urait győzzétek le, én véreim, – ezek a kis emberek: ők az emberfölötti ember legnagyobb veszedelme! Győzzétek le, fensőbbrendű emberek, kis erényeiket, kis bölcsességeiket, a homokszem-kíméletet, a hangyabolyt, a nyomorú kedvtelést, a ‘legtöbb ember boldogságát’ –!” Szenvedéskultuszát is bizonyára innen merítette: „Hadd menjenek tönkre egyre többen, egyre jobbak a fajtátokból. – mert sorsotoknak mind rosszabbnak és keményebbnek kell lennie. Csak úgy – csak úgy nő az ember abba a magasságba, a hol a villám éri és töri össze: mikor elég magas a villámnak! [...] Úgy tartom, még nem szenvedtetek eleget! Mivelhogy magatok miatt szenvedtek, s nem szenvedtetek még az ember miatt. [...] Egyiktek sem szenved a miatt, a mi miatt én szenvedék.”³ Keszei szerint ő már nyilván szenvedett annyit, hogy Übermensch lehessen, és mivel „nagyon szereti az embereket”, a még tökéletleneket is ebbe a nemes helyzetbe szeretné juttatni.

Keszei alakja igen erős kritikáját tartalmazza a fasiszta ideológiának. Illusztrálja, hogy a fasizmus miképpen tudott tért hódítani a tömeg egy tekintélyes csoportjában, s hogy látszólag helyes és magasztos eszmék mögül hogyan bukkan elő lényegük: az embertelenség. Keszeiben igény él a mindennapiságból való kiemelkedésre, de a torz filozófiák hatására nem a helyes módot találja meg. Keszei fanatikus alak. S egy külső vonás: a testi elesettség is hangsúlyozza a lelki nyomorékságot. A nyilasok a fanatizmusnak más formáját képviselik, sokkal elérhetőbb célt követnek: „Hitler nem is tudja talán, hogy milyen nagy dolgot mondott akkor, amikor azt tanácsolta a fiataloknak, hogy legyenek olyanok, mint a vadállatok! Ez nem alkalmi szólam. Ez filozófia!” Nem elvont eszme ez, mint a Keszeié, hanem nagyon is gyakorlati szándék áll mögötte. Eszköze a leszámolás az erkölcsökkel, a jósággal, végső célja pedig a mások feletti uralom megszerzése és fenntartása. A nyilasok Lucs-Lucs szigetét szeretnék megvalósítani, ahol sok-sok megfélemlített és gyámoltalan Gyugyu szolgálja ki a korlátlan hatalmú Tomoceuszkakatitiket. Ezért kínozzák és alázzák meg az embereket, ezért nem tekintik bagatell ügynek az asztaltársaság meggyőzését. Ha a hatalmuk valóban korlátlan, azt az egy-két lázadó Gyugyut egyszerűen széttépetik a tigri-szekkel. A civilruhás nyilas egy olyan antiutópiát igyekszik megvalósítani, mint amit George Orwell ír le *1984* című regényében. Itt megfigyelhetjük a lucs-lucsi lázadó sorsát: a hatalom elszigeteli, nem tud ráatalálni a hozzá hasonlóan gondolkodókra, még ha vannak is egyáltalán. A legtöbb ponton megegyezik a két regényben a módszer is, amivel ezt eléri a hatalom: a fizikai fájdalommal való fenyegetésen túl megfosztják a kommunikáció lehetőségétől (Orwellnél a nyelv végletes leegyszerűsítésé-

² SANTA, 1974. 26. p.

³ NIETZSCHE, FRIEDRICH: *Im-igyen szóla Zarathustra*. Bp., é. n. 386-388. p. (Wildner Ödön fordítása.)

vel, Sántánál Gyugyu nyelvének kivágásával), megfosztják az alávetetteket még a gondolkodásuk szabadságától (feltalálják a „gondolatbűn” fogalmát), sőt családjuktól is (Gyugyu feleségét és gyerekeit egyszerűen elveszik tőle, az 1984-ben pedig már a család fogalmát is leszűkítették az együttélésre).

A nyilasok ettől nyilván eléggé távol vannak még, ezt igazolja az is, hogy nem sikerül a hősöket meghódoltatniuk, fizikailag kell megsemmisíteniük őket. És nekik már nem is sikerülhet, mert uralmuk rövidesen befejeződik, pár nap van már csak hátra belőle. A civilruhás, aki a nyilasok ideológiáját a legtisztábban képviseli, higadtan viselkedik, nem látszik rajta megszállottsága, pedig ő a hatalom fanatikusa. Leszámol lelkiismeretével, lábbal tipor mindent, amit az emberi erkölcs diktál, csak azért, hogy uralkodhasson másokon. Beszédükről felismerhetjük, hogy mind a szőke, mind a civilruhás nyilas, akik az elnyomás ideológiáját hordozzák, értelmiségiek, sőt utóbbi bölcsész. Sánta mindig sokra tartotta a munkát, azokat az embereket, akik tisztességesen megdolgoznak megélhetésükért. A szerepek kiosztása nem azt jelenti, hogy Sánta nem tiszteli az értelmiséget – csak azt akarja hangsúlyozni, hogy a szellemi elithez tartozás nem egyenlő az emberi felsőbbrendűséggel, nem mentesít az alapvető erkölcsi normákhoz való igazodás kötelezettsége alól.

V. A szabadság problematikája Az ötödik pecsétben

1963-ban, a regény megjelenésekor még elég nagyarányú volt az értetlenség e művel szemben. Jónéhányan beszéltek az egzisztencialista filozófia hatásáról, az elvont, életidegen kérdésfeltevésről, a kispolgáriságról, a pesszimizmusról s még sorolhatnánk a negatív kritikai észrevételeket.

Sánta gondolkodásában erős párhuzam figyelhető meg az egzisztencializmus filozófiájával, elsősorban fő képviselőjével, Jean-Paul Sartre-val. Mindketten azt vallják, hogy mi magunk vagyunk felelősek a cselekedeteinkért. Szabadon választhatjuk meg magatartásunkat, de mindig annak tudatában kell cselekednünk, hogy az egész emberiség előtt felelünk minden döntésünkkel. Kötelesek vagyunk individuálisan is azt tenni, ami az emberiségnek a legjobb, és mindig tudjuk – lelkiismeretünk megmondja nekünk –, mi a jó és mi a rossz. Ha szándékosan döntünk a rossz mellett, akkor követünk el bűnt. Nincs objektív erkölcsi rendszer, amihez igazodhatnánk, illetve csak annyiban van, amennyiben az egész emberiségre érvényes rendszert tekintjük annak, aminek pedig az emberi szubjektum felel meg. Akárhogy is igyekeznek a rossznak elszegődött emberek megfosztani minket személyes döntési szabadságunktól, azt csak akkor veszítjük el, ha magunk mondunk le róla, amit megtenni pedig megalkuvás lenne a rosszal, tehát bűn. Erre jönnek rá a hősök is Gyurica példázatának segítségével, és ezért nem hajlandók megütni a kikötött vasmunkást. Ha megtennék, bűnt követnének el, hiszen azért aláznák meg őt, mivel képes volt mindvégig szabadon dönteni. Ezzel azt ismernék el, hogy a szabadságukat maguk is készek feladni.

A nyilasok már megtagadták az emberiséget és ezzel túlléptek a jó és rossz erkölcsi kategóriáin. A másokkal és az emberiséggel szemben érzett felelősséget ők magukra nézve nem tartják kötelezőnek, így magatartásukat csak az motiválja, hogy saját hatalmukat növeljék, semmi más. Ezért minden, amit tesznek, bűn, és az utópia, ami felé tartanak, maga az intézményesült bűn. Ezzel fordulnak szembe Gyuricáék, akiknek minden döntése felelős, és akik a jó és rossz kategóriáiban gondolkodva tisztán látják, mit kell tenniük.

A kisközösségek kerülnek tehát szembe a nagyközösséggel. Hiszen a nagyközösség „megfeledezett” a betartandó etikai normákról. S ilyen esetben a kisközösségekre önmaguk megőrzésének feladata hárul. Ez a baráti társaság legalábbis így vélekedik. S hosszú ideig úgy látszik, nem gondolkodik azon, vajon miképpen fog a nagyközösség a „normális” élethez visszatérni, ha ők maguk semmit sem tesznek ezért.

Gyurica azért fordul szembe az etikusnak, tehát jónak elfogadott magatartással – konkrétan azzal az elvvel, hogy a lázadót nem szabad megütni –, mert ha nem ütné meg őt, sorsára hagyná a gyermekeket (akikért pedig ő vállalta a felelősséget).

Nem gerinctelenség hajtja ebbe az elhatározásba, és nem is az, hogy nem ismeri fel a helyes magatartást, hanem az a tudat, hogy az általa nevelt gyermekek élete függ tőle. Gyurica lényegében sokkal többet áldoz fel, mint barátai. Tisztában van vele, hogy aljasság megütnie a tehetetlen, félholtra vert ellenállót, és nem is tenné, ha nem köteleznék a gyermekek az életre. Két teljesen ellentétes lehetőség, két rossz döntés közül kell kiválasztania a kevésbé rosszat. A két döntés között feloldhatatlan ellentmondás rejlik. El kell döntenie, melyik az „erősebb”, illetve melyik jár a kevésbé rossz következményekkel. Dönt is, de döntése a körülmények következtében nem lehet tökéletes. Gyurica ezért lelkében nagyon szenved, és vezekel. Széttárja karját hazafelé tartva. Ez a krisztusi póz egyrészt szenvedését jelképezi, másrészt vezeklését. Azt mondja vele a világnak: „Nézzétek, ez a kéz ütötte meg azt az igaz embert. Undorodom tőle amiatt a bűn miatt, amit vele elkövettem.” Nagyon rokon ez a kép Dosztojevszkijjel, akit az egzisztencialista filozófia előfutárának tekintenek, és akinek gondolatvilágában a bűn és vezeklés problémája kulcsszerepet kap.

VI. Befejezés

Dolgozatom összegzéseként nem szabad megkerülnöm azt az alapvető problémát, hogy *Az ötödik pecsét* miért sorolom az etikai irányregények kategóriájába. Az író hatásosan mutatja be, hogy az elméletnek nem szükségszerűen engedelmesebb lelkiismeretünk, annál magasabb szinten áll, s erkölcsi imperatívusként néha a „józan ész” is képes legyőzni, ha valami értékesről van szó, amiben hinni lehet, sőt kell, s néha meghalni is érdemes.

Sánta felvázol egy problémás, döntéskényszert magában rejtő szituációt, ráadásul életszerű példákat is felhoz a megoldás látszatát keltve, azonban lényegében nekünk hagyja meg a végső választás terhét.

Az ötödik pecsét etikai irányregény, a cselekvés-etika melletti állásfoglalás kiemelkedő alkotása. Hiszen nemcsak döntés-, hanem cselekvési kényszer is terheli a főszereplőket, etikailag azonban az elméleti háttér legalább annyira megalapozott, mint a hősök erkölcsi cselekedetei.

Arra viszont nem kapunk megnyugtató választ az írótól, hogy az erőszak helyes-e bizonyos esetekben? Az kétségtelen, hogy a vasmunkás, aki szembefordult a nyilasokkal, a jó szellemében döntött az erőszak mellett, de Keszei a legjobb példa rá: ha erőszakhoz folyamodunk, akkor nem lehetetlen, hogy fanatizmusunk sugallja a döntést, amit helyesnek tartunk, de valójában rossz. A kár, amit felelőtlenségünkkel okozhatunk, nem biztos, hogy arányban van az esetleges haszonnal. Valószínűleg az a legjobb, ha az „elkötelezetlen humanizmus” irányítja döntéseinket, az pedig nemigen fér össze az erőszakkal. Ettől eltekintve *Az ötödik pecsét* nagyszerűen szerkesztett, kivételesen logikusan érvelő regény, a 20. századi magyar prózairodalom kiemelkedő alkotása.